

Matt Ridley: A józan optimista. A jólét evolúciója

Fordította: Nagy Mónika Zsuzsanna, Akadémiai Kiadó,
Budapest, 2012, 464 o.*

Matt Ridley több szempontból egyéni mondanivalójú könyve méltán világsiker. A mű történelmi nézőpontból is közérthető, olvasmányos stílusban mond fontosat a gazdasági fejlődés alapvető összefüggéseiről. Időszerű és igen fontos következtetéseket fogalmaz meg a gazdasági haladás előmozdítására hivatottak, az ezt elősegíteni kívánók és minden, a téma, illetve általában a gazdasági kérdések iránt érdeklődő számára. Emellett a hosszú időtávú változások eredőjét vizsgálva, nem riogat a napjainkban oly divatos katasztrófa-jövőképekkel sem.

Matt Ridley 1958-ban született, és zoológiából szerzett egyetemi diplomát. A *The Economist* újságnál tudományos szerkesztőként, majd amerikai levelezőként dolgozott, később szabadúszó íróvá vált. Könyveiért 2011-ben elnyerte a Manhattan Intézet Hayek-díját, amelyek „a legjobban tükrözik Hayek nézeteit a gazdasági és az egyéni szabadságról”. E könyvek sorához tartozik az itt ismertetett mű is.

Már az első oldalakon a pénzügyek elsődlegességét, valamint a tőkeimport kulcsfontosságát hangoztató főáramú megközelítésekkel ütköző gondolatokkal találkozhat az olvasó. A szerző itt azt a kérdést feszegeti, hogy miért fejlődött sajátosan az emberi faj, miért vált különlegessé az élőlények között. Bár sokféle speciális tulajdonsága van, de ennyi sajátossága van más fajoknak is, a különbséget nem a biológia tárgykörében kell keresni. A mi tulajdonságaink közül Ridley a „párosodó elméknek” tulajdonít nagy jelentőséget, vagyis annak, hogy képesek vagyunk gondolatokat cserélni és továbbvinni másokét. „A kultúra, ha csupán abból állna, hogy szokásokat sajátítunk el másoktól, gyorsan megrekedne. Ahhoz, hogy a kultúra kumulatív válnjon, a gondolatoknak találkozniuk és párosodniuk kellett.” (17. o.) Tárgyaink és használatuk hatékony módszerei sok ember ötleteinek kapcsolódásából és továbbfejlesztéséből jöttek létre.

Ridley arra mutat rá, hogy (minden egyéb állítással ellentétben) a történelem során a gazdasági haladás fő motorjai valójában mindenkor a munkavégzéshez szükséges tudáselemek új és új kombinációi, ezen innovációk természetes kiválasztódása és a munkamegosztás ily módon lehetővé vált mélyülése voltak. Ez Adam Smithnek a munkamegosztás jelentőségére vonatkozó, olykor sokak által mellőzött tétele Charles

* Eredeti megjelenés: *The Rational Optimist: How Prosperity Evolves*. Harper Perennial, New York, 2011.

Darwin és Joseph A. Schumpeter eszméire épített magyarázattal. Majd az 1. fejezet meggyőző érveléssel azt is rögzíti, hogy e fejlődés eredményeként az emberiség élet-színvonalá, minden vargabetű ellenére, folyamatosan emelkedett. Kegyetlenül leszámol a régi korok iránti nosztalgiákkal, a múlt egyszerű, nyugodt életének hamis képzetével. Ez pedig az a rendelkezésünkre álló javak és szolgáltatások bőségével alátámasztott tapasztalatunkkal egyező álláspont, amely szerint ma jobban élünk, mint elődeink (akár az uralkodók) bármikor a történelemben. Állítja továbbá, hogy a fejlődés elsősorban a szegényebb rétegek életkörülményeiben hozott javulást.

E megállapítás fokozásaként a 2. és 3. fejezetben a szerző kifejti, hogy az embert az állatvilágból is a munkamegosztás és az ezt kiegészítő specializáció – ez az innováció – emelte ki. Az (első) indoklás a komparatív előnyök Ricardo-féle magyarázata, amelynek bemutatása egyszerűségével szinte gúnyolja napjainknak a kereskedelem visszaszorítását ajánlgató autark nézeteit. Tudniillik azt számolja ki, hogy ha a bibliai Ádám három óra alatt farag ki egy horgot, s ezzel négy óra alatt fog egy halat, szomszédja, Óz viszont ezt kettő plusz egy óra alatt elvégzi, akkor mindketten jobban járnak, ha Ádám csak horgokat farag, Óz pedig csak a halászattal foglalkozik, s cserélnek. Így egy horogért és egy halért ugyanis Ádámnak csak hat, Óznak csak két órát kell dolgoznia az eredetileg szükséges hét, illetve három óra helyett, azaz marad idejük, energiájuk az önfenntartáshoz szükséges teendőkön túlmenő tevékenységekre (93. o.).

Ez a képesség az, ami kiemeli az embert az állatvilágból. A munkamegosztás és a csere azonban további előnnyel is jár: a specializáció lehetővé teszi, hogy az adott tevékenységet egyre hatékonyabban végezzék: megindul a technikai fejlődés. Ez azonban meg is rekedhet, sőt vissza is fejlődhet, ahogy számtalan, elzártan élő népcsoport példáján láthatjuk. A nagyobb populáció, illetve a különböző csoportok közötti információcseré – akár közvetítőkön keresztül – az előfeltétele annak, hogy nemcsak a meglevő tudást hagyományozzák (egyre jobban torzulva, csökevényesedve) egymásra az emberek, hanem az új információk, ötletek újabbakat generálnak. A kereskedelem nemcsak az áruk, hanem a gondolatok, információk cseréjét is szolgálja. Az önellátás a szegénységgel egyenlő. A pszichológiai vizsgálatokat idéző további elemzés pedig azt hangsúlyozza, hogy az adott cserekapcsolatok kialakulásának legfontosabb előfeltétele a két fél közti kölcsönös bizalom – egy olyan tényező, amelyet a közelmúltban még az erre különösen rászoruló pénzügyi intézetek is figyelmen kívül hagytak (egy egész korszakra leromboltak). Ridley azt állítja, hogy az emberi történelem során a bizalom a csereének köszönhetően a gyakori megtorpanások ellenére is fokozatosan gyarapodott. „A csere bizalmat szül és ez megfordítva is igaz.” (121. o.) Éppen ezért hamisak azok a nézetek, amelyek szerint a piac, a verseny, a kapitalizmus erkölcstelen, az üzleti siker, a gazdagság mások becsapása, kifosztása révén jön létre. A történelmi tények mást mondanak: az erőszak, a kifosztás a feudalizmus világához tartozott, a kereskedelem, az üzlet megbízhatóságot, kölcsönös szívélyességet követel a résztvevőktől. Mint Ridley felhívja a figyelmet: „a tizenhetedik század óta minden európai országban folyamatosan csökken az esélye annak, hogy egy ember gyilkosság áldozata legyen” (128. o.).

A 4–6. fejezet fő tárgya a T. R. Malthus által megfogalmazott népesedési, világelelmezési kérdéskör. Ridley azt fejtegeti, hogy az 5000 éve kialakuló mezőgazdaság

és terménykereskedelem hozta létre az első városokat. Majd az ezt követő évezredekben az agrárinnováció (például a trágyázás meghonosítása), pontosabban az ezek hatására javuló termelékenység előbb-utóbb mindig egyensúlyba hozta a lassan növekvő népességet, illetve a rendelkezésre álló élelmiszerek mennyiségét, amit azonban a szintén e kortól esetenként monopolpozíciókat szerző mindenkori „elit” könnyen el is herdált például luxusra, háborúkra. Általánosítható történelmi tapasztalat tehát az is, hogy a „kereskedők és a mesteremberek idézik elő a felledülést; a vezetők, papok meg a tolvajok pedig elkótyavetyélik” (187. o.).¹ De az is, hogy az utóbbi veszélyt mérsékli, „ha a kormányzás korlátozott (de annyira azért nem gyöngye, hogy elszabaduljon a kalózkodás)” (199. o.).

A 7. fejezet az energiakérdésről szól. Kiemeli, hogy a 300 éve Angliában – „ahol nem működtek [a vállalkozásokat, *N. P. K.–P.G.*] korlátozó céhek, és nem volt polgári kiváltságlevél sem” (256. o.) – az innovatív gazdálkodók a már a 2000 éve ismert gőzgépet felhasználva módot találtak a szén hasznosítására, s arra, hogy ezzel termelékenyebbre cseréljék az utolsó évezredben döntően emberi erőn alapuló gazdálkodást. E váltás, igaz, jelentős környezetszennyezés mellett, máig tartó, az egész világgazdaságra kiterjedő, gyors és fenntartható növekedést indított el. A szerző rögzíti azt a véleményét is, hogy bár a napjainkban ismert megújuló erőforrások felhasználásuk túlzott területi igényei miatt nem pótolhatják a fosszilis energiát, utódaink (a korábbiakhoz hasonlóan) meg fogják találni a környezeti gondok megoldását.

A magyar közgazdászok számára talán az innovációk gazdasági szerepével foglalkozó 8. fejezet a legtanulságosabb. Paul Romer óta bizonyára sokakat nem kell emlékeztetni arra, hogy az új találmányok megtörik a csökkenő hozadék „törvényét”, hiszen sikerük növekvő hozadékot eredményezhet (*Romer [1987]*). E téma említése után azonban Ridley azt a kérdést boncolgatja, hogy mitől vált rutinná az innováció az elmúlt 200–300 évben, minek a hatására kapott lendületet az új találmányok születése, majd terjedése. Bár egyes megjegyzéseinek számos előzménye van, de mindegyik mai mantrákkal ütközik. A szerző hangsúlyozza, hogy a dinamizmus nem a modern tudomány valamely sajátosságának az eredménye, hiszen a korunk műszaki haladását előmozdító változások többsége nem kutatóintézetekből, egyetemekről, hanem a (meglevő) technika fejlesztésére törekvő termelő műhelyekből indult. Nem a nagy K+F-projektek finanszírozására képes bürokratikus nagyvállalatok érdeme, hiszen „a nagy feltalálók ... kívülállók” (279. o.), a repülőgép nem valamely hadsereg, hanem a Wright fivérek találmánya, a személyi számítógépet nem a hatalmas IBM, hanem az Apple három mérnöke a legendás garázsban fejlesztette tőkélyre, nem egy állam egészségügye, hanem J. Salk a gyermekbénulás elleni szerzője, nem egy telefonmonopólium, hanem egy finn faipari vállalkozás vált a mobiltelefon világcégévé stb. De a sikere nem is a kormányzatoké, amelyek „hírhedten jó érzékkel értik félre a technikai változásokat” (304. o.), s a közelmúltban sem támogatták, mondjuk, a mobiltelefon vagy az informatikai keresőmotor-fejlesztéseket, sőt gyakran az eleve veszteseket pénzelték. Az innováció dinamikája nem tulajdonítható csak a szellemi

¹ Többek között Mancur Olson, Joseph E. Stiglitz, Daron Acemolgu és James A. Robinson gazdagon dokumentálták napjaink egyes vezetőinek hasonló kártételeit is.

tulajdon ösztönzésének sem (például a szabadalmaztatásnak), ami sokszor inkább az újítók akadálya. A növekedés és a növekvő életszínvonal ugyanis valójában a létező technológiák „párosodásából”, az ily módon kialakuló új technológiákból fakadnak, azaz a haladás motorja az új tudás (314. o.).

Végül a 9–11. fejezet (és az Utószó) napjaink pesszimista előrejelzéseivel állítja szembe saját „józanul optimista” jövőképét. E témában se kerüli el persze a szórakoztató – de meggyőző – történelmi példákat, megjegyzi, hogy „a pesszimizmus mindig is kasszasikernek számított” (333. o.), s emlékeztet rá, hogy 1830-ban, az első vasútvonal átadásakor volt, aki azt jósolta, hogy ennek hatására a lovak el fognak vetélni, mások kétségbe vonták, hogy a mozdony gyorsabb lehet, mint a postakocsi. Élesen támadja napjaink pesszimizmusának fő irányait. Nem vitatja ugyan, hogy ha a világ arra megy tovább, amerre most tart, az katasztrófával: az olajkészletek, a föld termőerejének kimerülésével stb. fog járni. De a kijelentés feltételes módban van: *ha*. Ridley állítja, hogy a világ a jövőben nem úgy fog működni, ahogy eddig. Az emberi fejlődésnek pont ez a lényege: „az emberi faj kollektív problémamegoldó gépezetté vált” (319. o.). A problémák megoldása pedig az eljárások megváltoztatása révén történik, a találmányokat éppen a szükség hívja elő. A környezet romlását jósló prognózisokat a fejlett világ javuló mutatói cáfolják. A fejlődőkben persze romlik a helyzet, de mi okunk volna feltételezni, hogy a társadalom gazdagodása ott nem jár majd a környezet javulásával? Az éghajlatváltozással kapcsolatosan pedig egy érdekes idézettel illusztrálja a hisztéria következetlenségét. Arra mutat rá, hogy a katasztrófa-forgatókönyvek hol a lehülést, hol a felmelegedést tartják pusztítóknak, mintha csakis a mostani éghajlat volna tökéletes (371. o.). De az éghajlati viszonyok mindig is változtak, az emberiség jelentős változásokat élt túl [a mainál jóval szerényebb tudáskincs és képességek birtokában, *N. P. K.–P.G.*]. Az éghajlatváltozás üteme lassú, hosszú távú trendje bizonytalan, a változások fékezésére ajánlott módszereknek (például a szénhidrogének helyettesítésének) a megvalósítása pedig az elhárítani kívánt bajokénál is nagyobb károkat okozhat. Éppen a folyamatok lassúsága miatt a természet tud alkalmazkodni a változásokhoz, és az emberiség is képes erre. A fejlődés, a gazdasági növekedés megteremti annak eszközeit, hogy a szükséges változásokat megvalósítsuk, ráadásul az emberiség ma még szegénységben élő része is jobban éljen. Így „csakis azt tarthatjuk valószínűnek, hogy a világ 2100-ban jobb hely lesz, mint amilyen ma” (392. o.). Ridley abban bíz, hogy „a huszonegyedik század a mindinkább kiterjedő katallaxia évszázada lesz – Hayek kifejezését kölcsönvéve, aki ezzel a szóval írta le a csere és specializáció által teremtett spontán rendet” (399. o.).²

Reméljük, Matt Ridley most idézett összefoglaló előrejelzése megvalósul. Ez persze nem azt jelenti, hogy kitűnő könyvének minden sorával egyetérthetünk. Találunk apró botlásokat is; például mi, magyarok általában tudjuk, hogy a golyóstoll nem lett volna feltűntethető azon találmányok listáján (a 301. o.), amelyeket nem szabadalmaztattak, hiszen Bíró László igenis szabadalmaztatta tollát (*Bíró [1975]*), s új termékét, illetve előállításának technológiáját „csak” bitorolták. De valószínűleg

² A katallaxia kifejezést Ludwig van Mises is azonos értelemben használta például *Human Action* című könyvében (*Mises [1940/1998]*).

kevésbé árnyaltnak kell tekintenünk a közölteket a mű egy központi témájában, konkrétan a pesszimista jövőképek határozott elítélését illetően is. Az éles bírálat és gúny ugyanis csak esetenként indokolt. Hiszen a jövő buktatóinak (az úgynevezett katasztrófavariánsoknak) a vizsgálata hasznos, csak a figyelmeztetések túlértékelése, illetve figyelmen kívül hagyása elítélendő. Csak helyeselni lehet, ha a kutató a környezeti károkozás veszélyeire figyelmeztet, s a baj elhárításának a lehetőségeit vizsgálja, hiszen ezzel azt segíti, hogy felismerjük a megoldandó problémát, és 2100-ra valóban javuljon az emberiség jóléte (pontosabban: jólléte). Bírálni kell viszont, ha a kutató megoldási javaslata visszafelé mutat, az emberiség eddig elért eredményeiről való lemondást javasolja. Ridley ismertetett idevágó nézeteivel egyetértve sem a múltba fordulás („Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?”), sem a bezárkózás nem tűnik számunkra elfogadhatónak, sőt a felvetett problémák megoldásának sem. Még kevésbé fogadható el, ha a riogatás üzleti trükk (mint például annál a sajtóból ismert esetnél, amikor a libák védelmére hivatkozva a libamájimport ellen léptek fel). S ennél is inkább akkor, ha a politikai vezetés struccpolitikát követ, azaz figyelmen kívül hagyja a nyilvánvaló változásokat, vagy ami ennél is rosszabb, ha kifejezetten fékezi az elkerülhetetlen alkalmazkodást.

Hivatkozások

- BÍRÓ LÁSZLÓ [1975]: Csendes forradalom. A golyóstoll regénye. Európa, Budapest.
- MISES, L. VON [1940/1998]: Human Action. A Treatise on Economics. Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama.
- ROMER, P. M. [1987]: Growth Based on Increasing Returns Due to Specialization. American Economic Review, Vol. 77. No. 2. 56–62. o.

Némethné Pál Katalin–Papanek Gábor

Némethné Pál Katalin a GKI Gazdaságkutató Zrt. kutatásvezetője (e-mail: pal.katalin@gki.hu).

Papanek Gábor a közgazdaság-tudomány doktora, professor emeritus (e-mail: papanek.gabor@gki.hu).